

**KONTRFAKTYCZNA INTERWENCJA
JAKO TEORETYCZNE I PRAKTYCZNE
ZAGROŻENIE DLA WOLNOŚCI.
KRYTYCZNA ANALIZA *FRANKFURT CASES****

Krzysztof Rojek

Współczesna, ontologiczna i kompleksowa analiza kategorii wolnej woli pociąga za sobą potrzebę rozważań na gruncie interdyscyplinarnym. Jedną z dziedzin, jakie analiza ta musi uwzględniać, jest współczesna etyka, a wraz z nią problematyka moralnej odpowiedzialności za czyn. Zasada alternatywnych możliwości (*PAP*), której falsyfikacji podjął się czołowy przedstawiciel kompatybilizmu – Harry Gordon Frankfurt – wydaje się odpowiednim przykładem, by wykazać powyższą zależność. Artykuł ma na celu ukazanie historycznego kontekstu problemu oraz analizę przypadków Frankfurta (*Frankfurt Cases*), w tym słynnego przykładu kontrfaktycznej interwencji Blacka. Zestawienie różnych, współczesnych sposobów ujęcia wolnej woli oraz występujących między nimi punktów spornych będzie miało znaczenie dla oceny trafności rozwiązania samego Frankfurta. Zawarte w pracy krytyczne wnioski mogą również stanowić przyczynek do niegasnącej współcześnie debaty na temat wolnej woli.

Słowa kluczowe: kontrfaktyczna interwencja, wolna wola, kompatybilizm, zasada alternatywnych możliwości, przypadki Frankfurta

Podjmując się współcześnie analizy stanowisk w sprawie wolnej woli, należy przede wszystkim zwrócić uwagę na nierozzerwalnie interdyscyplinarny oraz wieloaspektowy charakter zagadnienia. Wolna wola, choć pozostaje zagadnieniem ontologicznym, stanowi jednocześnie konieczny postulat praktycznego rozumu, co przekłada się na jej kluczową rolę przy wyjaśnianiu zagadnienia moralnej odpowiedzialności za ludzki czyn. Ponieważ współczesne dysputy na temat wolności nie są wolne

KRZYSZTOF ROJEK, magister filozofii, doktorant na Wydziale Filozofii i Socjologii UMCS w Lublinie; adres do korespondencji: Instytut Filozofii UMCS, Pl. M. Curie-Skłodowskiej 4, 20–031 Lublin. E-mail: krzysztof.rojek23@gmail.com

* Praca powstała przy wsparciu Fundacji „Zacny uczynek” w formie Stypendium im. Piotra Mroczyka.

(na ironię) od głębokiej, wielowiekowej tradycji, analizę problemu zawartego w tytule musi poprzedzić charakterystyka – choćby tylko powierzchniowa – stanowisk współczesnych oraz ich historycznych, nawet jeśli tylko częściowych, niebezpośrednich determinantów.

Teoretyczne zagrożenie dla wolności

Problematyka wolności woli jest nierozdzielnie złączona z zagadnieniem przyczynowego determinizmu. Relacja ta utrzymuje się do dziś, a w filozoficznych dziełach utrwalił się pewien wspólny zbiór argumentów przeciwko istnieniu wolnej woli. Można pokusić się nawet o stwierdzenie, że argumentacja ta towarzyszy większości filozoficznych wglądów w ontologię wolności. W ramach niniejszej „standardowej” argumentacji przeciwko wolnej woli wyróżnić możemy argument z determinizmu (*determinism objection*) oraz argument z losowości (*randomness objection*)¹.

Pierwszy argument („z determinizmu”) dotyczy niemożności istnienia wolności ze względu na zupełność przyczynowego determinizmu. Jeżeli związek przyczynowo-skutkowy stanowi zamkniętą całość, niemożliwa staje się wolność negatywna od koniecznych uwarunkowań przyrodniczych². „Wolność od” determinizmu stanowiłaby wówczas fikcję lub zmuszałaby ontologa (chcącego dopuścić wolność) do osłabienia tezy powszechnego determinizmu i ograniczenia go np. do determinizmu dostrzeganego w życiu codziennym. Osłabienie zupełności przyrodniczego determinizmu nie falsyfikowałoby uwarunkowań w dostrzegalnych na co dzień zdarzeniach. Taki zabieg umożliwia utrzymanie relacji między tworzeniem alternatywnych konstruktów myślowych w zakresie planowania działań z zasadnością występowania autodeterminacji pomiędzy decyzją oraz podmiotowym działaniem celowym.

¹ Zob. B. Doyle, *Free Will. The Scandal in Philosophy*, I-Phi Press, Cambridge, 2011, s. 27–29.

² Można reprezentować również pogląd, wedle którego przyczynowość nie stanowi zamkniętej całości i jest otwarta na wystąpienie celowości, która już stanowi skończony rodzaj determinacji. Wedle takiego stanowiska, związek przyczynowy stanowi *conditio sine qua non* wolności i nie stoi w konflikcie z nią dopóty, dopóki otwarty związek przyczynowy nie zostanie zamknięty za sprawą wolności pozytywnej podmiotu – poprzez realizację obranej wartości. Taki pogląd, zwany pluralizmem determinacyjnym, reprezentuje Nicolai Hartmann: „Here man’s freedom shows itself to be an ontological function of his unique place in the stratification of two types of determination”, N. Hartmann, *Ethics*, t. III, tłum. S. Coit, G. Allen & Unwin, London 1951, s. 80; zob. A. J. Noras, *Nicolaia Hartmanna koncepcja wolności woli*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1998, s. 18–19.

Słabszy determinizm, broniący zasadności praw przyrodniczych w makroświecie, jest uproszczonym i nader ograniczonym odpowiednikiem swojej pierwotnej, powszechnej odmiany, niedopuszczającej – nawet jako wyjątku – istnienia *causa sui*³. Jednocześnie ograniczona wersja determinizmu (*adequate/statistical determinism*) nie tylko dopuszcza, lecz wręcz zakłada indeterministyczne uwarunkowania w mikroświecie⁴. Wśród zwolenników tej odmiany determinizmu nierzadko można się również doszukać argumentacji za nieokreślonością oddziaływań w świecie kwantów⁵. Choć taka argumentacja podważa tezę o powszechności determinizmu, to staje się bardzo dyskusyjna w ramach dociekań nad relatywnością i współzależnością różnych poziomów rzeczywistości, rządzących się odmiennymi zasadami mechaniki.

Argumentacji, u której podstaw znajduje się zarzut przeciwko zupełności determinizmu, można doszukiwać się u zwolenników metafizycznego libertarianizmu. Tacy badacze jak Robert Hilary Kane czy Peter van Inwagen negują zasadę powszechności i zupełności determinizmu na rzecz obrony indeterminizmu, a następnie: zasadności istnienia wolnej woli⁶. Jako przeciwników prób godzenia powszechności determinizmu z istnieniem wolnej woli nazywa się ich jednocześnie inkompatybilistami⁷.

Aby domknąć obraz powszechnych stanowisk, należy wyróżnić również tzw. mocnych/silnych inkompatybilistów (*hard incompatibilists*). Zwolennicy tego stanowiska obstają za istnieniem indeterministycznych

³ Zob. *Causal Determinism*, <http://www.informationphilosopher.com/solutions/determinisms/causal> [dostęp: 8.10.2015].

⁴ Na temat wyróżnianych współcześnie form fizycznego determinizmu (także statystycznego) warto zapoznać się z artykułem Eftichiosa Bitsakisa. Zob. E. Bitsakis, *Forms of Physical Determination*, „Science & Society” 2002, vol. 66, nr 2, Guilford Press, <http://www.jstor.org/stable/40403991> [dostęp: 13.02.2016], s. 228–255; por. P. Saka, *Statistical Determinism: The Odds get Odder and Necessity gets Even*, <https://ssl.uh.edu/~psaka/sylla/stet.htm> [dostęp: 13.02.2016].

⁵ Zob. *Adequate (or Statistical) Determinism*, http://www.informationphilosopher.com/freedom/adequate_determinism.html [dostęp: 8.10.2015].

⁶ Zob. R. Kane, *The Significance of Free Will*, Oxford University Press, New York–Oxford 1998, s. 105–107; P. van Inwagen, *An Argument for Incompatibilism*, [w:] *Free Will*, red. G. Watson, Oxford University Press, Oxford 1982, s. 46–58.

⁷ „The popularity of compatibilism among modern philosophers and scientists means that *incompatibilists* [podkr. autora] – those who hold the traditional belief that free will and determinism are in conflict – must provide arguments to support their position. Incompatibilists cannot merely rely on their intuitions about forking paths into the future [...]. They must back up their intuitions with arguments that show why free will and determinism must be incompatible”. R. Kane, *A Contemporary Introduction to Free Will*, Oxford University Press, New York–Oxford 2005, s. 23.

uwarunkowań, ale ponieważ zarazem uznają słuszność argumentu „z losowości”, głoszą, że wolna wola nie może istnieć w niezdeterminowanym świecie⁸. Wykazują tym samym, że przyrodniczy indeterminizm nie stanowi luki w przyrodzie, w której można by doszukiwać się *wolnej woli*.

San argument „z losowości” stosowany jest najczęściej przez stanowiska sprzeciwiające się libertarianistycznym próbom rozwiązania problemu wolnej woli⁹. W myśl argumentu, wystąpienie losowości grozi, że przerwanie koniecznej zależności związku przyczynowo-skutkowego pozbawia jednocześnie podmiot kontroli nad zdarzeniami, które mogą następować przypadkowo. Przypadek stanowi kluczowe pojęcie w argumentacji indeterministów. Bronią go, negując zarazem bezwzględne (nieraz oceniane na wyrost) konsekwencje, jakie pociąga jego uznanie i włączenie go w ontologiczną strukturę rzeczywistości. Przypadek stanowi (wedle zwolenników zupełności determinizmu i kompatybilistów) determinant losowy i zewnętrzny. Nie jest więc możliwe, by człowiek mógł mieć kontrolę nad czynnikiem, który wykracza poza jego zdolność przewidywania (czasu i miejsca wystąpienia przypadku nie można, z definicji, przewidzieć; nie może być on elementem wiedzy, a zatem zracjonalizowanej wolności rozumianej zgodnie z ujęciem Spinozy¹⁰). Wyłonienie się przyczyny niezależnej od porządku przyrodniczych, deterministycznych uwarunkowań prowokuje do postawienia zarzutu, że w takim modelu świata występuje losowość wykluczająca wolną wolę – co często wykorzystują zarówno przeciwnicy wolnej woli, jak i jej obrońcy. Prócz wspomnianych już „mocnych” inkompatybilistów, będą to zwolennicy tzw. „mocnego” determinizmu (*hard determinists*) oraz

⁸ Zob. J. M. Fischer i in., *Four Views on Free Will*, Blackwell Publishing, Malden 2007, s. 85–125.

⁹ Por. B. Russell, *The Physiology of Sensation and Volition*, London and New York 1948, <https://tinyurl.com/z9o9e74> [dostęp: 13.02.2016], s. 51–56; por. D. Wiggins, *Towards a reasonable libertarianism*, [w:] tenże, *Needs, Values, Truth: Essays in the Philosophy of Value*, Clarendon Press, Oxford 2002, <https://tinyurl.com/johgr2c> [dostęp: 13.02.2016], s. 269–272; por. B. Williams, *Ile wolności powinna mieć wola? i inne eseje z filozofii moralnej*, tłum. T. Baszniak i in., Aletheia, Warszawa 1999, s. 181–188.

¹⁰ „Wolną nazywa się rzecz, która istnieje jedynie z konieczności swojej natury i sama siebie tylko determinuje do działania; konieczną zaś lub raczej przymuszoną taką, która inna determinuje do istnienia i oddziaływania w sposób ściśle określony (*certa ac determinata ratione*)”. B. de Spinoza, *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona*, tłum. I. Myślicki, PWN, Warszawa 2008, s. 4; zob. A. Nowakowski, *Problem psychofizyczny w systemach Arystotelesa, Spinozy, Davidsona*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2009, 297–298.

kompatybilści (*compatibilists*)¹¹. Wśród pierwszej grupy można przykładowo wskazać zwolenników ontologicznego naturalizmu, natomiast jednym z zdeklarowanych kompatybilistów jest Harry Gordon Frankfurt. Należy dodać, że konsekwencje uznania argumentu „z losowości” będą szczególnie brzemiennie dla rozważań dotyczących zagadnienia moralnej odpowiedzialności za czyn (nie możemy być moralnie odpowiedzialni za czyn, nad którym nie mieliśmy kontroli). Takie rozważania podejmuje Frankfurt, a kontynuować je będzie choćby John Martin Fischer, twórca semikompatybilizmu.

Zarówno standardowy argument „z losowości”, jak i argument „z determinizmu” wspólnie zagrażają różnym ontologicznym argumentom na rzecz istnienia wolnej woli. Oba poglądy znoszą się bowiem wzajemnie, choć zwolennicy jednego mogą argumentować za zasadnością istnienia wolnej woli, czy to w obszarze indeterminizmu (metafizyczni libertarianie), czy to determinizmu (kompatybilści), broniąc się jednocześnie przed „standardowym” zarzutem formułowanym ze strony poglądu przeciwnego.

Alternatywne możliwości

Przedstawione poglądy dały wstępne rozeznanie pośród współczesnych stanowisk za i przeciw istnieniu wolnej woli. W dalszej kolejności pominiemy skrajne odmiany determinizmu i indeterminizmu, przyglądając się baczniej sporowi pomiędzy stanowiskiem kompatybilistycznym i umiarkowanym inkompatybilizmem. Oba poglądy argumentują za zasadnością istnienia wolnej woli, pierwszy broni jednak słuszności tezy deterministycznej, podczas gdy drugi broni zasadności indeterminizmu¹².

¹¹ Nader bardziej obrazowej klasyfikacji współczesnych ontologicznych stanowisk wobec wolnej woli dokonują chociażby Kane, Fischer, Derk Pereboom, Manuel Vargas oraz Doyle. Przyjęte przez nich podziały ściśle wiąże się z granicami poszczególnych odmian i ujęć determinizmu. Zob. R. Kane, *A Contemporary Introduction to Free Will*, dz. cyt.; J. M. Fischer i in., *Four Views on Free Will*, dz. cyt.; zob. B. Doyle, *Free Will. The Scandal in Philosophy*, dz. cyt., s. 63; por. S. Judycki, *Wolność i determinacja*, [w:] *Wolność we współczesnej kulturze. Materiały V Światowego Kongresu Filozofii Chrześcijańskiej, KUL Lublin 20-25 sierpnia 1996*, red. Z. J. Zdybicka, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1997, s. 355–367.

¹² Zob. P. van Inwagen, *An Essay on Free Will*, Clarendon Press, Oxford 1983, s. 55–152.

Zasada alternatywnych możliwości¹³ wywodzi się ze stanowiska indeterministycznego, a jej słynnej falsyfikacji dokonał właśnie Frankfurt. Nim przejdziemy do analizy argumentacji Frankfurta przeciwko zasadzie alternatywnych możliwości, warto zarysować ontologiczny kontekst zasadności występowania samych alternatywnych możliwości.

Zawarta w poprzednim paragrafie argumentacja nie stanowi rezultatu debat wyłącznie współczesnych. Nim ukształtowały się współczesne stanowiska oraz zasada alternatywnych możliwości, historia problemu wolnej woli (określana przez Johna Searla wręcz jako „skandaliczna”¹⁴) sięga nieukształtowanej jeszcze filozoficznie, ontologicznej kategorii wolności. Choć pojęcie wolnej woli zagościło dopiero na łamach średniowiecznej myśli chrześcijańskiej, to już u antycznego Chryzypa z Soloj (około 280–206 p.n.e.) można było dopatrywać się pierwszych oznak zainteresowania problemem¹⁵. Sprzeciwiał się on losowości, jaką wносиła metafizyka Epikurejska, sądząc, że uznanie przypadkowości wykluczy możliwość ponoszenia moralnej odpowiedzialności za czyn. Chryzyp uznawany jest tym samym za współtwórcę jednego ze standardowych argumentów przeciw wolnej woli – argumentu „z losowości”. Przez współczesnych badaczy opisywany jest on również jako pierwszy znany kompatybilista w historii filozofii¹⁶.

Metafizyka Arystotelesowska również broniła zasadności moralnej odpowiedzialności za czyn, choć Stagiryta uznawany jest – dla odmiany – za pierwszego indeterministę i metafizycznego libertarianina¹⁷. Nacisk

¹³ Oryginalny zapis zasady brzmi: *Principle of Alternate Possibilities* i w literaturze przedmiotu oznaczany jest skrótem *PAP*.

¹⁴ „The problem of free will is unusual among contemporary philosophical issues in that we are nowhere remotely near to having a solution. I can give you a pretty good account of consciousness, intentionality, speech acts and of the ontology of society but I do not know how to solve the problem of free will”. J. R. Searle, *Freedom and Neurobiology – Reflections on Free Will, Language, and Political Power*, Columbia University Press, New York 2007, s. 11; B. Doyle, *Free Will. The Scandal in Philosophy*, dz. cyt., s. 37.

¹⁵ Zob. J. R. Lucas, *Determinism*, [w:] *Introducing Philosophy Through Film: Key Texts, Discussion, and Film Selections*, red. R. Fumerton, D. Jeske, Wiley-Blackwell, Chichester–Malden 2010, s. 535.

¹⁶ Zob. *The Standard Argument Against Free Will*, http://www.informationphilosopher.com/freedom/standard_argument.html [9.10.2015]; *Chance NOT the Direct Cause of Human Action*, http://www.informationphilosopher.com/freedom/chance_direct_cause.html [dostęp: 9.10.2015].

¹⁷ „The first indeterminist was Aristotle. In his *Physics* and *Metaphysics* he said there were »accidents« caused by »chance (τυχή)«. In his *Physics*, he clearly reckoned chance among the causes. Aristotle might have added chance as a fifth cause – an uncaused or self-caused cause – one that happens when two causal chains come together by acci-

na uzależnienie sprawstwa czynu od działań jednostki ludzkiej oraz dostrzeżenie roli przypadku w świecie stanowiło podstawę alternatywnej i aktualnej do dzisiaj argumentacji na rzecz wolności oraz moralnej odpowiedzialności za czyn¹⁸. Pojawia się przy tym pytanie, czy rozwijana współcześnie myśl Arystotelesa broniłaby słuszności zasady alternatywnych możliwości działań?¹⁹

Warto też pamiętać o znaczeniu, jakie dla amerykańskiej dysputy na temat wolności miały poglądy Williama Jamesa. „Geniusz” (sic!) Jamesa w dociekaniach nad wolną wolą tkwił właśnie w połączeniu filozoficznej kategorii wolności z istnieniem alternatywnych możliwości działań oraz wyłanianiem się z nich możliwości niekoniecznych (*ambiguous futures*). Wyrastający stąd model nazywany jest przez dzisiejszych badaczy dwu-etapowym modelem wolnej woli²⁰. Wspiera on indeterministyczne przekonanie o istnieniu przypadku w świecie oraz o kluczowej roli decyzji podmiotu w dokonywaniu czynów wolnych²¹. Choć idea modelu dwu-etapowego może wydawać się oczywista, to jego ontologiczne fundamenty – stworzone przez Jamesa – do dziś pozostają dyskusyjne i zajmują wielu amerykańskich badaczy ontologii wolności²².

dent (*συμβεβηκός*). He noted that the early physicists found no place for chance among the causes.

Aristotle's solution to the problem of free will (though he very likely did not see any problem) was metaphysical. He *probably* [podkr. – K. R.] assumed that the human mind was somehow exempt from the materialist laws of nature, whether causally determined or accidental chance, so that our actions can depend on us (*ἐφ' ἡμῶν*). In this respect, we can call Aristotle the first agent-causal free-will libertarian". *The Standard Argument Against Free Will*, dz. cyt.

¹⁸ Por. A. Nowakowski, *Problem psychofizyczny...*, dz. cyt., s. 186.

¹⁹ Próżno, rzecz jasna, szukać u Stagiryty jawnej obrony niewyłonionej jeszcze za jego czasów zasady alternatywnych możliwości. Wśród współczesnych badaczy wolności kontynuatorem Arystotelesowskich rozważań wokół wolności woli i moralnej odpowiedzialności zagadnienie to podejmuje chociażby Kane. Zob. R. Kane, *The Significance of Free Will*, dz. cyt., s. 32–35 ; *The Standard Argument Against Free Will*, dz. cyt.

²⁰ Zob. B. Doyle, *Free Will. The Scandal in Philosophy*, dz. cyt., s. 161; *The Two-Stage Models for Free Will*, http://www.informationphilosopher.com/freedom/two-stage_models/html [dostęp: 9.10.2015].

²¹ Zob. B. Doyle, *Jamesian Free Will, The Two-Stage Model Of William James*, „William James Studies” 2010, vol. 5, <https://www.ucl.ac.uk/~uctytho/DoyleOnDoyle2.pdf> [dostęp: 10.10.2015], s. 1–28.

²² „In our history of the free will problem (Chapter 7), we found several thinkers who developed two-stage solutions to the classical problem of free will, among them William James (1884), Henri Poincaré (about 1906), the physicist Arthur Holly Compton (1931, 1955), the philosopher Mortimer Adler (1961), the mathematician Jacques Hadamard, the philosopher Karl Popper (1965, 1977), the physicist and philosopher Henry

Warto więc przytoczyć przykładowy eksperyment myślowy przeprowadzony przez Jamesa, który jego zdaniem świadczy o alternatywnych możliwościach działań i falsyfikuje bezwzględność determinizmu. Oto James polecił swym studentom, by wyobrazili sobie sytuację, w której wracając tego dnia do domu, wybierają trasę prowadzącą przez Divinity Avenue. Ze względu na zbliżony dystans i podobieństwo obu dróg, pragmatysta skłonny byłby równie dobrze wrócić do domu wybierając Oxford Street. Gdyby istniała możliwość, dzięki której James zdołałby cofnąć się do punktu początkowego, mógłby wówczas wybrać alternatywną drogę powrotu, ponieważ wybór trasy był mu zupełnie obojętny. Żaden determinista nie mógłby wówczas – wedle Jamesa – uzasadnić zaistniałego w ten sposób wyłomu w łańcuchu przyczynowym, wykazując tym samym, która z dróg została wybrana w sposób konieczny²³.

Tak sformułowany argument umacniał tychistyczną ontologię Jamesa²⁴, wspierał też postawę indeterministyczną. Ze względu na niemożliwość udowodnienia tego myślowego eksperymentu w praktyce, żaden determinista nie rozważałby rzecz jasna poważnie możliwości alternatywy sugerowanej przez Jamesa. Determinista skupiłby się natomiast na poszukiwaniu przyczyn, które skłoniły pragmatystę do wybrania *tej* trasy, którą James ostatecznie wybrał, choć byłyby to rzecz jasna rozważania czynione *post factum*.

Ontologia Jamesa, silnie zakorzeniona w postawie indeterministycznej, broniła zasadności wolności, odrzucając zasadność standardowego zarzutu wobec losowości zdarzeń w świecie. Alternatywne możliwości kreowane są przez podmiot na podstawie jego doświadczeń, charakteru, wartości *etc*²⁵. Za zasadnością alternatywnych możliwości świadczy dodatkowo wysiłek ludzkiej woli, podejmowany podczas wyboru alterna-

Margenau(1968, 1982), the philosophers Daniel Dennett (1978) and Robert Kane (1985), the classicists Anthony Long and David Sedley (1987), Roger Penrose (1989), Julia Annas (1990), Alfred Mele (1995), Benjamin Libet and Stephen Kosslyn (2004), John Searle (2007), and most recently, the neurogeneticist and biologist Martin Heisenberg (2009)". Tenze, *Free Will. The Scandal in Philosophy*, dz. cyt., s. 161.

²³ W. James, *The Dilemma of Determinism*, [w:] tenże, *The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy*, Longmans, Green, and Co., London 1912, <http://www.gutenberg.org/files/26659/26659-h/26659-h.htm> [dostęp: 3.12.2012].

²⁴ Zob. Th. Flournoy, *Filozofja Williama Jamesa*, tłum. De Beurain, Nakładem Trzaski, Everta i Michalskiego, Warszawa 1923, s. 69.

²⁵ Generowane przez podmiot alternatywy nie mają w swym założeniu jednak stanowić bezwzględnych czynników, jednoznacznie nakierowujących ludzki wybór, tak, jak czyniłyby to przykładowo obiektywnie istniejące wartości, skłaniające rozumny podmiot do ich bezwzględnej, hierarchicznej realizacji (i choć różnica ta wydaje się warta rozważenia, przekracza tematycznie granice artykułu).

tyw – tę drogę argumentacji przyjmuje za Jamesem chociażby Kane, tworząc i wiążąc ze sobą koncepcje samo-kształtowania działań (*self-forming actions*) oraz całkowitej odpowiedzialności (*ultimate responsibility*)²⁶. James, świadom nadchodzącego rozwoju badań nad ludzkim mózgiem, nie wypowiadał się jednak w kwestii wolnej woli równie jednoznacznie, jak czynią to współcześni badacze amerykańscy. James ograniczył się tym samym do ontologicznego postulatu indeterministycznej wolności²⁷.

Z kolei standardowy zarzut „z losowości” interpretowany był przez Jamesa jako rezultat nieporozumień związanych z pojęciem przypadku (*chance*)²⁸. Przypadek towarzyszy jedynie generowaniu się dostrzegalnych dla podmiotu alternatyw, nie stanowi jednak czynnika sprawczego działań²⁹. Zwolennicy poglądu deterministycznego skłonni będą jednak negować możliwość rzeczywistych alternatyw, uznając, że możliwość istnienia choćby prostego wyłomu w stabilnym łańcuchu przyczynowym będzie decydująca i destrukcyjna dla ludzkiej wolności oraz odpowiedzialności³⁰. Wniosku takiego nie podziela jednak ani Frankfurt, ani jego

²⁶ „But in the case of what Kane calls a »torn decision« or »self-forming action« (SFA) the agent may have excellent reasons for choosing »either way«. In such a case, indeterminism may be involved (Kane defends the possibility of irreducible quantum indeterminism), yet the agent may properly take responsibility for either option, as long as the final choice is a result of the agent's »efforts«. Kane calls this »plural (or dual) rational control«”. Robert Hilary Kane, <http://www.informationphilosopher.com/solutions/philosophers/kane> [dostęp: 8.10.2015].

²⁷ „Kwestia sporu wolnej woli jest zatem bardzo prosta. [...] Jak już powiedziałem, wydaje się, że wysiłek jest zmienną niezależną, możemy podejmować go bardziej czy mniej w danym przypadku. [...] Z drugiej strony, nie ma pewności, że wszystkie jego swobodne akty woli (*effortless volitions*) są rezultatami jego zainteresowań i skojarzeń, a ich siła i kolejność są mechanicznie określone strukturą masy fizycznej, mózgu, a ogólna ciągłość rzeczy i monistyczna koncepcja świata mogą prowadzić jednoznacznie i nieodparcie do postulatu, że tak niewielki element, jak wysiłek [woli – K. R.] może nie stanowić rzeczywistego wyłomu wobec przytłaczająco panującego prawa determinizmu. W wysiłku woli mamy świadomość również możliwej alternatywy. Jest to z pewnością złudzenie, ale dlaczego złudzenie to nie jest wszędzie?”. W. James, *Principles of Psychology*, vol. 2, b.d.w., www.bahaistudies.net/asma/principlesofpsychology.pdf, s. 374 [dostęp: 12.12.2012]; tenże, *The Dilemma of Determinism*, dz. cyt.

²⁸ „Accepting the possibility of chance does not mean accepting a world that is random. It means realizing that chance is another word for freedom”, tamże.

²⁹ Tychizm Peirce'a i Jamesa wywodzi się od greckiego *tyche*, oznaczającego właśnie przypadek. Zob. B. Doyle, *Jamesian Free Will, The Two-Stage Model Of William James*, dz. cyt., s. 2.

³⁰ „We wszechświecie – bryle Monistów, nie ma miejsca dla przypadkowości, panuje w niej bowiem najsurowszy determinizm aż do najdrobniejszych szczegółów. W życiu codziennym niewątpliwie przy grze w kostki lub układaniu planów na przyszłość,

następcy, skłonni uznawać zasadność moralnej odpowiedzialności za czyn, mimo zanegowania zasady alternatywnych możliwości.

Negacja zasady alternatywnych możliwości: Harry Gordon Frankfurt

W odróżnieniu od poprzedniego paragrafu, ten znacznie śmielej będzie zbliżał rozważania o wolności do debaty nad moralną odpowiedzialnością za czyn. Jak już pisałem, zasada alternatywnych możliwości ma swój początek w założeniu indeterminizmu³¹. Jej drugim, koniecznym i ontologicznym założeniem jest dopuszczenie możliwości wystąpienia w świecie alternatywnych możliwości, podobnie jak się to dzieje chociażby w myśli Jamesa³². Nader istotne dla dalszych rozważań będzie stanowisko Frankfurta, który swoje uwagi na temat zasady alternatywnych możliwości zawarł w dwóch tekstach: słynnym *Alternate Possibilities and Moral Responsibility* (1969) oraz *Freedom of the Will and the Concept of a Person* (1971)³³.

filozofowie determiniści tak, jak wszyscy inni, używają terminu przypadek, jak i terminów równoznacznych, np.: hazard, ryzyko, ewentualność, alternatywa, możliwość, przypadkowe spotkanie itd. – lecz oni sami oświadczają, że są to określenia niestosowne, które jedynie usprawiedliwiają naszą niedokładną wiedzę oraz dodają, że tym pojęciom indeterminizmu nic w rzeczywistości nie odpowiada. W filozofii deterministycznej przebieg wypadków nie przedstawia, właściwie mówiąc, żadnego hazardu, albowiem wyświetla on jedynie w formie czasowego następstwa to, co zostało potencjalnie ustanowione przez samo istnienie zasady najwyższej”. Th. Flournoy, *Filozofia Williama Jamesa*, dz. cyt., s. 69.

³¹ Jak wcześniej wspomniałem, oznacza to tym samym zawężenie tezy o powszechności determinizmu. Por. A. J. Noras, *Nicolaia Hartmanna koncepcja wolności woli*, dz. cyt., s. 78–86.

³² Van Inwagen nazywa ten warunek „argumentem z konsekwencji” (*Consequence Argument*). Zob. P. van Inwagen, *How to Think about the Problem of Free Will*, „Journal of Ethics” 2008, t. 12, nr 3-4, s. 327–341; *Consequence Argument*, http://www.informationphilosopher.com/afterwords/glossary/#Consequence_Argument [dostęp: 10.10.2015]; por. J. Coates, *Garden of Forking Paths*, d http://gfp.typepad.com/the_garden_of_forking_pat [dostęp: 11.10.2015]; E. Nahmias, *Counting Heads*, http://gfp.typepad.com/the_garden_of_forking_pat/2006/10/counting_heads.html [11.10.2015]; por. B. Williams, *Ile wolności powinna mieć wola?...*, dz. cyt., s. 181–188.

³³ Oba teksty doczekały się w całości przekładów na język polski. Zob. H. G. Frankfurt, *Alternate Possibilities and Moral Responsibility*, „The Journal of Philosophy” 1969, t. 66, nr 23, s. 829–839, reprint: *Free Will*, red. D. Pereboom, Hackett Publishing Company, Indianapolis–Cambridge 2009, <http://people.nnu.edu/ktimpe/research/China/Frankfurt1.pdf> [dostęp: 3.02.2015], s. 156–166 (dalej: „AP”); zob. tenże, *Alternatywne możliwości i odpowiedzialność moralna*, tłum. J. Nowotniak, [w:] *Filozofia*

Zasada alternatywnych możliwości głosi, że osoba ponosi moralną odpowiedzialność za czyn pod warunkiem, że mogła w owej chwili postąpić inaczej³⁴. Sama zasada wydaje się więc zdroworozsądkowa, uzależniając moralną odpowiedzialność od wolności działania. Kompatybiści – tacy jak Frankfurt³⁵ oraz jego liczni następcy (choćby wspomniany już Fischer oraz Mark Ravizza) – będą jednak starali się dążyć do falsyfikacji zasady, utrzymując zarazem zasadność przypisywania moralnej odpowiedzialności. Tym samym, będą dążyć do wykazania, że brak wolności działania nie wyklucza możliwości przypisywania podmiotowi moralnej odpowiedzialności za czyn. Warto nadmienić, że przykłady podawane przez Fischera i Ravizzę stanowią w znacznej mierze powtórzenie przykładów formułowanych przez Frankfurta (*Frankfurt Cases*³⁶). Ponieważ ukazują alternatywne sytuacje oraz analogiczne problemy – opatrzone tylko niekiedy nowymi nazwami – w artykule skupiam się wyłącznie na eksperymentach myślowych Frankfurta, a w szczególności na oryginalnym kontrfaktycznym interwencji (*counterfactual intervener*)³⁷.

moralności. Postanowienie i odpowiedzialność moralna, red. J. Hołówka, Wydawnictwo SPACJA, Warszawa 1997, s. 163–174 (dalej: „AM”); zob. tenże, *Freedom of the Will and the Concept of a Person*, „The Journal of Philosophy” 1971, t. 68, nr 1, <http://www.jstor.org/stable/2024717> [dostęp: 3.02.2015], s. 5–20; zob. tenże, *Wolność woli i pojęcie osoby*, tłum. J. Nowotniak, [w:] *Filozofia moralności. Postanowienie i odpowiedzialność moralna*, dz. cyt., s. 21–39.

³⁴ Zob. AM, s. 163 i AP, s. 156.

³⁵ „Moja koncepcja wolności woli wydaje się neutralna wobec kwestii determinizmu. Jest do pomyślenia, że to, iż osoba dysponuje wolnością chcenia tego, czego chce, jest zdeterminowane przyczynowo. Jeśli można to sobie wyobrazić, to mogłoby być przyczynowo zdeterminowane to, że osoba doświadcza wolności woli. Przypuszczenie, że pewni ludzie mają wolną wolę – a inni nie – w wyniku determinacji, nieuniknionej i znajdującej się poza ich kontrolą, jest tylko pozornie paradoksalne. Nie jest sprzeczne w sobie twierdzenie, że jakiś czynnik znajdujący się poza osobą (jakaś instancja pozaludzka (*other than a person's own* [wyróż. tłum]) jest odpowiedzialny (nawet *moralnie* [wyróż. autora.] odpowiedzialny) za to, iż doświadcza ona albo nie doświadcza wolności woli. Możliwe, że osoba powinna być moralnie odpowiedzialna za to, co czyni z własnej nieprzymuszonej woli, i że również pewne inne osoby powinny być moralnie odpowiedzialne za to, że to zrobiły”. Tenże, *Wolność woli i pojęcie osoby*, dz. cyt., s. 38 i tenże, *Freedom of the Will and the Concept of a Person*, dz. cyt., s. 20.

³⁶ *Frankfurt Cases – The Principle of Alternate Possibilities*, http://www.informationphilosopher.com/freedom/frankfurt_cases.html [dostęp: 11.10.2015].

³⁷ Przystaję w tym miejscu na spolszczenie terminu „kontrfaktyczny”, gdyż w zestawieniu z takimi terminami, jak „potencjalny”, czy „alternatywny” kontrfaktyczność jest znacznie bliższa znaczeniowo, w mojej opinii, zdarzeniu możliwemu, które jest zarazem „nierzeczywiste”. Pozostaję również przy bliższemu oryginałowi wyrażeniu „interwent”, choć (jak będę wskazywał później) słowo „tyran” również wydaje się warte choćby wstępnego rozważenia.

W tekście *Alternate Possibilities and Moral Responsibility* można doszukać się kilku – by tak rzec „małych” – eksperymentów myślowych. Frankfurt opisuje w nich kolejno historię czterech Jonesów i mierzy się kolejno z zasadnością przypisania im moralnej odpowiedzialności za dane działanie. Wszystkie przykłady odnoszą się do praktycznych implikacji zasady alternatywnych możliwości, więczy je zaś dyskusyjny przykład, w którym Jonesowi₄ towarzyszy Black – słynny kontrfaktyczny interwent.

Przykłady – od pierwszego do trzeciego – opisują historię Jonesa, który w określonej sytuacji posiada trzy możliwości działania alternatywnego (stąd późniejsze przypisanie odrębnych numerów temu samemu bohaterowi: Jones₁, Jones₂, Jones₃ *etc.*). Jak głosi historia opisywana w eksperymencie: „Jones, mając po temu swoje powody postanawia coś uczynić, potem zaś ktoś grozi mu bardzo surową karą (tak surową, że każda rozsądna osoba uległaby tej groźbie) za odstępianie od powziętego zamiaru, i Jones robi to, co postanowił”³⁸. Projektując możliwości zachowania Jonesa, Frankfurt wyznacza trzy alternatywy, bohatera każdej z trzech odrębnych ścieżek narracji określa zaś kolejno jako: Jonesa₁, Jonesa₂ i Jonesa₃.

Wróćmy jednak do eksperymentu. Jones może (1) zachować się konsekwentnie i nie traktując poważnie groźby, pozostać niewzruszonym wobec przymusu. Nieskuteczność groźby na skutek jej zignorowania nie zdejmie z Jonesa₁ moralnej odpowiedzialności za działanie, które wcześniej przedsięwziął (na skutek wolnej decyzji) i które konsekwentnie wykonał (podejmując się wolnego działania), mimo obecności groźby.

Nasz bohater może też (2) przejąć się usłyszaną groźbą i zmienić swoje plany w obawie przed karą. Co więcej, Jones₂ usłyszawszy treść groźby popadł w przerażenie, co spowodowało, że kierując się strachem zupełnie zapomniał o działaniu, jakie wcześniej przedsięwziął. Powodowany jest więc wyłącznie strachem przed potencjalnymi konsekwencjami swych wcześniejszych zamiarów, co zmienia zakres moralnej odpowiedzialności, jaką należy mu (w opinii Frankfurta) przypisywać. Presja, która zmusza Jonesa₂ do zmiany zachowania, zdejmuje z niego pełną odpowiedzialność za ostateczny czyn, choć pozostaje on w pełni odpowiedzialny za *decyzję*, którą podjął, nim jeszcze poznał treść groźby. Drugi przykład Frankfurta rozdziela i zarazem rozróżnia odpowiedzialność przypisywaną podjętej decyzji od tej łączonej z podjętym ostatecznie działaniem, co w przypadku Jonesa₁ nie było możliwe – ze względu na jego indyferentne zachowanie. Istotnym elementem drugiego przy-

³⁸ AM, s. 165 i AP, s. 158.

kładu jest również brak racjonalnej kalkulacji Jonesa₂ w odniesieniu do działania zaplanowanym oraz podjętego ze strachu przed karą.

Ostatnia alternatywa (3) opisuje Jonesa₃ jako osobę zdolną do zmiany zachowania, podobnie jak dzieje się to w przypadku Jonesa₂. Usłyszana groźba nie pozostawiła Jonesa₃ niewzruszonym wobec konsekwencji. Drogą namysłu podjął on jednak decyzję o zmianie działania jeszcze przed usłyszeniem groźby; niespodziewanie zdecydował się więc na wykonanie działania zbieżne z tym, jakiego żądano od niego poprzez groźbę. Decyzję podjął zatem samodzielnie, nie będąc jeszcze świadomym przymusu. Usłyszawszy groźbę, Jones₃ postanowił nie zmieniać swoich nowych planów, choć w odróżnieniu do Jonesa₁ uznał realność usłyszanej groźby. Jak pisze Frankfurt: „w momencie działania motywacją nie była dlań groźba, lecz te względy, które pierwotnie skłoniły go do powzięcia postanowienia. To nie groźba doprowadziła go do działania, aczkolwiek stałoby się tak, gdyby wcześniej nie był on w posiadaniu dostatecznego motywu, by podjąć rozważane działanie”³⁹. Podobnie jak Jonesowi₁, Frankfurt skłonny jest przypisywać Jonesowi₃ pełną odpowiedzialność moralną za czyn, ponieważ groźba użyta wobec Jonesa₁ i Jonesa₃ nie spowodowała u nich oczekiwanej zmiany zachowania, choć Jones₃ poddał treść nakazu pod rozwagę.

Dotychczasowe przykłady Frankfurta miały na celu wykazanie, że przypisywanie moralnej odpowiedzialności za czyn – wobec presji, jakiej został poddany Jones – jest niesymetryczne. Opisane historie miały zatem ukazać charakter relacji towarzyszącej zasadzie alternatywnych możliwości i moralnej odpowiedzialności. W założeniu Frankfurta, moralna odpowiedzialność za czyn miała być zniesiona w przypadku wystąpienia presji usprawiedliwiającej (jak chciałoby się rzec) działanie podmiotu⁴⁰. Presja w postaci groźby znosiła pełną odpowiedzialność moralną bohatera jedynie w momencie, gdy Jones₂ niemimowolnie, choć bez dostatecznej, racjonalnej analizy zgodził się na to, by się jej podporządkować. Dla odpowiedzialności moralnej za czyn decydująca okazała się jednak zgodność ostatecznego działania z przedsięwziętą wcześniej decyzją – niezależnie od tego, czy decyzja była podjęta dużo wcześniej (Jones₁), czy też zmieniona bezpośrednio przed usłyszaną groźbą (Jones₃).

³⁹ AM, s. 166 i por. AP, s. 159.

⁴⁰ „Gdy usprawiedliwiamy osobę, która została do czegoś zmuszona, czynimy to nie dlatego, że nie była ona w stanie postąpić inaczej. Nawet gdy jakaś osoba jest poddana działaniu przymusu wykluczającego podjęcie przez nią jakiegokolwiek innego działania, może ona mimo to ponosić pełną odpowiedzialność moralną za to, co czyni”. AM, s. 168 i por. AP, s. 160–161.

W przypadkach Jonesa₁ i Jonesa₃ nie było mowy o realnym przymusie, czego Frankfurt zdaje się być świadom⁴¹. Jones₃ szczęśliwie zachował możliwość niepodporządkowania się nakazowi, mimo że treść groźby przekraczała możliwość oporu Jonesa (w tym miejscu Frankfurt zdaje się być jednak niekonsekwentny⁴²). Zbieżność decyzji Jonesa₃ z otrzymanym nakazem stanowił rezultat zbiegu okoliczności, dzięki któremu bohater nie musiał podporządkowywać się groźbie, by postąpić zgodnie z nakazem, unikając tym samym kary. Wobec zasady alternatywnych możliwości Frankfurt wypowiada więc następujący wniosek: „[...] pogląd, w myśl którego przymus wyklucza odpowiedzialność moralną, nie jest uszczegółowioną wersją zasady alternatywnych możliwości”⁴³. Nawet jeśli podmiot ugiął się pod przytłaczającym go nakazem, to brak moralnej odpowiedzialności za działanie pod presją nie przekłada się na zniesienie moralnej odpowiedzialności za jego dotychczasowe plany (Jones₂). Samo wystąpienie przymusu nie znosi zatem jednoznacznie ani alternatyw, ani moralnej odpowiedzialności, dopóki podmiot posiada możliwość sprzeciwienia się groźbie, na przykład poprzez zignorowanie jej (Jones₁). Odpowiedzialność moralną zachowuje również ten, kto swą decyzją nie wejdzie w konflikt z zewnętrznym przymusem (Jones₃). Ten ostatni wniosek będzie szczególnie istotny dla rozważań na temat przypadku kontrfaktycznego interwenta.

Opis dotychczasowych przykładów był niezbędny, by zarysować specyfikę zarówno przypadków Frankfurta, alternatywnych możliwości działań (ich ontologii), jak również (moralnej) zasady alternatywnych możliwości. Już w przypadku Jonesa₂ wolność decyzji została odróżniona od wolności czynu, co wpłynęło na ostateczną rozbieżność w ocenie planu i czynu naszego bohatera. Dychotomia ta będzie również niezbędna dla odpowiedniej interpretacji ostatniego z *Frankfurt Cases*, który, jak sądzi Frankfurt, ostatecznie falsyfikuje zasadę alternatywnych możliwości.

⁴¹ „Nie jest to jednak wcale takie pewne, nie jest bowiem jasne, czy rzeczywiście sytuacja ta jest trafnym przykładem przymusu. Czy możemy powiedzieć, iż Jones₃ był zmuszony coś uczynić, skoro już wcześniej sam się na to zdecydował, następnie zaś uczynił to, kierując się wyłącznie swoją decyzją? Czy może słuszniej byłoby powiedzieć, że Jones₃ nie był zmuszony uczynić tego, co uczynił, nawet jeśli miał świadomość działania pewnej nieodpartej siły, na mocy której musiał to uczynić? Moje własne intuicje językowe skłaniają mnie raczej do wyboru tej drugiej możliwości, jednakże nie są one całkiem jednoznaczne”. AM, s. 167 i AP, s. 159.

⁴² Zob. AM, s. 168 i AP, s. 161.

⁴³ Zob. AM, s. 167–168 i AP, s. 160.

Prezentacja dodatkowego przykładu będzie również służyła temu, by wykazać (tym razem) bezwzględną siłę przymusu, jakiej poddany będzie Jones, oraz faktyczną niemożność wykonania przez niego *działania* alternatywnego. Brak alternatyw działania nie przełoży się jednak na zmianę decyzji bohatera, a co za tym idzie, na brak ponoszenia moralnej odpowiedzialności za decyzję oraz zbieżny z nią czyn.

Do tej pory w przypadku Jonesa przymus występował głównie z zewnątrz (pomijając działanie pod wpływem strachu), który zdołał wpływać jednoznacznie (w swej stanowczości) na motywację oraz decyzję Jonesa₂. Jones₃ wciąż *mógł* postąpić inaczej: mógł zachować postawę obojętną, jak to uczynił Jones₁; mógł postąpić na przekór nakazowi; *mógł* wreszcie zaakceptować niewyobrażalną dla siebie karę, kontynuując swoje plany. Perspektywa zachowania alternatywnych *możliwości* działania (a zatem możliwość choćby teoretycznego wyróżnienia odrębnych i analogicznych działań Jonesa₁, Jonesa₂ i Jonesa₃) sprawiła zatem zdaniem Frankfurta, że prezentowane dotychczas przykłady były częściowo nietrafne. Dopóki Jones posiada choćby potencjalną możliwość wykonania działania alternatywnego – niezależnie od czyhających nań konsekwencji – dopóty przypadki Frankfurta nie będą ujmowały sedna problemu⁴⁴. Nerozwiazane pozostanie bowiem pytanie kluczowe: na ile zasadne jest przypisanie moralnej odpowiedzialności w przypadku, gdy przymus pozostaje zewnętrzny, jednakże podmiot nie jest świadomy tego, że nie może postąpić inaczej niż zamierza? Z odpowiedzią przychodzi długo już zapowiadany przykład kontrfaktycznego interwenta.

Jones₄ – bohater ostatniego z omawianych przypadków Frankfurta – pada ofiarą następującej sytuacji: „Przypuśćmy, że ktoś – nazwijmy go Black – chce, by Jones₄ podjął pewne działanie. Black nie cofnie się przed użyciem odpowiednich środków, by uzyskać to, czego chce, wo-

⁴⁴ „Sugestia, że przypadek Jonesa₃ stanowi kontrprzykład dla zasady alternatywnych możliwości [*counterexample to the principle of alternate possibilities* – K. R.], z pewnością spotka się z następującym zastrzeżeniem. Być może w pewnym sensie Jones₃ nie może postąpić inaczej niż faktycznie postępuje, skoro jest osobą rozsądną, a groźba, w obliczy której stanął, jest dość silna, by skłonić do działania każdego rozsądnego człowieka. Nie jest to jednak ten sens, z którego wyrasta zasada alternatywnych możliwości. Jones₃ wie, że jest narażony na nieznośnie dotkliwą karę, ale to nie oznacza, ściśle rzecz biorąc, iż *nie może* on podjąć żadnego innego działania niż to, które faktycznie podejmuje. Jeśli zechce, może mimo wszystko – i jest to sprawa decydująca – oprzeć się na groźbie i przyjąć karę, jaką sprowadzi nań jego działanie. W tej mierze, w jakiej zasada alternatywnych możliwości korzysta z idei, iż »mógł postąpić inaczej«, niezdolność Jonesa₃ do oparcia się groźbie nie oznacza, że nie może on postąpić inaczej niż faktycznie postępuje. A zatem przypadek Jonesa₃ nie stanowi kontrprzykładu dla tej zasady”. AM, s. 168–169 i por. AP, s. 161.

lałby jednak nie odkrywać kart, o ile nie okaże się to konieczne. Czekając więc, aż Jones₄ zdecyduje się, co robić, i nie czyni nic, o ile nie stanie się dlań jasne (a Black znakomicie potrafi to ocenić), że Jones₄ postanowi uczynić coś *innego* [przyp. aut.] niż Black odeń oczekuje. Jeśli tak się stanie, iż Jones₄ zamierza uczynić coś innego, Black poczyni skuteczne kroki zmierzające do tego, by Jones₄ *zdecydował się uczynić i by faktycznie uczynił* [wyróż. K.R.] to, czego Black odeń oczekuje. Jakikolwiek byłyby zatem początkowe preferencje i upodobania Jonesa₄, Black i tak dopnie swego⁴⁵.

Frankfurt nie deklaruje jednoznacznie rodzaju presji, jaką Black wywrze na Jonesie₄. Pozwala tym samym, by wobec Jonesa₄ zastosował presję jawną (sformułowanie przerażającej groźby) lub niejawną (podanie środka odurzającego, hipnoza). To, czy presja będzie zewnętrzna czy wewnętrzna, nie stanowi też dla Frankfurta istoty problemu. Ostatecznie dopuszcza w swoim przykładzie zastosowanie elektronicznej manipulacji układu nerwowego Jonesa₄ za pośrednictwem – dajmy na to – przełącznika, który zmusi ofiarę do natychmiastowej zmiany decyzji i zachowania⁴⁶.

W kontekście rozważań o wolności warto odnotować, że gdyby ów przełącznik mógł wpływać na samo działanie, można by zarzucić przykładowi Frankfurta nierozróżnienie wolności decyzji od wolności czynu, gdyż – w razie niepodporządkowania się oczekiwaniom Blacka – Jones₄ mógłby nie posiadać możliwości alternatywnego działania, zachowując jednocześnie wolność podjęcia decyzji, która jednak byłaby niespójna z jego czynem. Jones₄ uczyniłby więc mimowolnie coś, czego nie chciał uczynić⁴⁷. Przykład zdaje się jednak nie dopuszczać takiej rozbieżności.

Oryginalny przypadek kontrfaktycznego interwenta dotyczy przede wszystkim moralnej odpowiedzialności oraz zasady alternatywnych możliwości, wobec czego Frankfurt kontynuuje: „Założmy teraz, że Black w ogóle nie musi odkrywać kart, ponieważ Jones₄ sam z siebie

⁴⁵ AM, s. 169 i por. AP, s. 162.

⁴⁶ Ze względu na niedoprecyzowanie rodzaju presji, jakiej podpada bohater, kontrprzykłady do niniejszego *Frankfurt Case*, charakteryzują się daleko idącą finezją.

⁴⁷ Alternatywną wersję kontrprzykładu dla zasady alternatywnych możliwości sformułowali Fischer i Ravizza w tekście *Responsibility and Inevitability* (1991). Mam tu na myśli zwłaszcza przykład „mordercy”, w którym udział bierze dwóch alternatywnych bohaterów: Tom i Jack. Por. J. M. Fischer, M. Ravizza, *Responsibility and Inevitability*, „Ethics” 1991, t. 101 nr 2, <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2381863?sid=21105812932283&uid=2&uid=4> [dostęp: 8.02.2015]; tychże, *Odpowiedzialność i nieuchronność*, [w:] *Filozofia moralności. Postanowienie i odpowiedzialność moralna*, dz. cyt., s. 183–185.

wybiera i faktycznie podejmuje to właśnie działanie, którego oczekuje odeń Black. Wydaje się jasne, że w takim przypadku Jones₄ będzie ponosił dokładnie taką samą odpowiedzialność moralną za to, co robi, jaką ponosiłby w sytuacji, gdyby Black nie był gotów czynić określonych kroków, by zagwarantować sobie to, że Jones₄ podejmie odpowiednie działanie. Całkowicie nieuzasadnione byłoby usprawiedliwianie Jonesa₄ z jego czynu lub odmawianie mu pochwały, do której normalnie czyn ten by go upoważniał, tylko z tego powodu, iż nie mógł on postąpić inaczej. Fakt ten nie wpłynął w żaden sposób na to, że podjął to działanie”⁴⁸. Tak też w zarysie prezentuje się przykład kontrfaktycznego interwenta – Blacka.

Praktyczne zagrożenie dla wolności?

Ponieważ przykład Jonesa₄ i Blacka skupia się w dalszej części na niemożności *działania* alternatywnego oraz na ocenie moralnej odpowiedzialności Jonesa₄, zakończę w tym miejscu rekonstruowanie wniosków Frankfurta płynących z eksperymentu⁴⁹. Dla rozważań o wolności najistotniejsze będzie bowiem nie tylko pozbawienie Jonesa₄ przez Blacka alternatyw *działania*, ale również niedopuszczenie do podjęcia *decyzji* co do alternatywnego działania. Przykład zdaje się jednak w tym miejscu wewnętrznie niespójny. Przypis, jakim Frankfurt opatruje sytuację Jonesa₄, nie pozostaje bowiem jednoznaczny, gdy chodzi o możliwość manipulowania przez Blacka całością procesu decyzyjnego Jonesa₄: „Założenie, iż Black potrafi przewidzieć na co zdecyduje się Jones₄, nie przesądza o uznaniu determinizmu. Możemy sobie wyobrazić, że Jones₄ niejednokrotnie stawał już w obliczu alternatywy »A lub B«, wobec której stoi także teraz, i że zawsze wtedy, gdy miał zdecydować się na A, jego twarz wykrzywił *grymas* [wyróż. K.R.], który nigdy nie pojawiał się, gdy miał się zdecydować na B. Wiedząc o tym i obserwując twarz Jone-

⁴⁸ AM, s. 170–171 i por. AP, s. 163.

⁴⁹ Stacy Armstrong trafnie i spójnie dokonuje konkluzji niniejszego przypadku: „Kluczem tego eksperymentu myślowego jest to, że wraz z wprowadzeniem surowej groźby czy przymusu, alternatywne opcje Jonesa zostały usunięte. [...] Frankfurt twierdzi, że jeśli uda nam się odnaleźć przykład, w którym Jones jest moralnie odpowiedzialny za takowy czyn, dowiedziemy tym samym, że zasada alternatywnych możliwości jest fałszywa”. S. Armstrong, *Determination and the Assessment of Moral Responsibility*, materiały pokonferencyjne 6th Annual WCU Philosophy Graduate Student Conference, West Chester University 5.03.2011, https://www.wcupa.edu/_ACADEMICS/sch_cas.phi/media/Armstrong.pdf [dostęp: 3.02.2015].

sa₄, Black miałby podstawę do przewidywania. Dokładnie rzecz biorąc, *zakłada to pewien rodzaj zależności przyczynowej* [wyróż. K.R.] pomiędzy stanem Jonesa₄ w momencie pojawienia się grymasu a jego późniejszymi stanami⁵⁰. Black mógł więc wpłynąć *odmiennie* na cały proces decyzyjny Jonesa₄, ale ponieważ jego rola jako interwenta nie pozwalała mu na wykonanie działania przed obserwacją i oceną zamierzeń swojej ofiary, musiał pozostać w cieniu i zdobyć przesłankę, która jednoznacznie skłoniła go do podjęcia interwencji. Jeżeli przesłanką miałby być ów widoczny grymas oraz jego słuszna interpretacja i trafne przewidywania ze strony Blacka, to na mocy związku przyczynowego pomiędzy grymasem a decyzją, którego istnienie założył Frankfurt, Black wpłynął na tę fazę procesu, która kończyła się jednoznacznie określoną decyzją (odrębną od oczekiwań kontrfaktycznego interwenta). Nawet jeżeli grymas twarzy był mimowolny, niezamierzony i nieświadomiony przez ofiarę, to dopóki stanowi on przesłankę wystarczającą do wystąpienia dokładnie jednego skutku (mówimy tu rzecz jasna wyłącznie o eksperymencie myślowym), jakim będzie określona decyzja, to samo pojawienie się grymasu można w mojej ocenie ocenić jako element koniecznie towarzyszący danej sekwencji następstw. Jeżeli czytelnik zgodzi się z moim zastrzeżeniem, dyskusyjne stanie się nie tylko to, *czy* decyzja Jonesa₄ rzeczywiście nastąpiła, ale również to, *w jakim stopniu* interwencja Blacka stanowiła modyfikację decyzji Jonesa₄, jak również to, czy i na jakim etapie ją poprzedzała.

Jeżeli pomiędzy grymasem odczytanym przez Blacka a działaniem Jonesa₄ nie występowały czynniki niezależne, przypadkowo wpływające na działanie Jonesa₄ (a nie wystąpiły, ponieważ mówimy tu o sytuacji ujętej wyłącznie w ramach eksperymentu myślowego), kontrfaktyczny interwent nie będzie zdolny wpłynąć na całość procesu decyzyjnego, a jedynie na jego kolejny etap. Jeżeli na ułamek sekundy przed uświadomioną przez Jonesa₄ decyzją Black był zdolny odczytać jego zamiary za sprawą obserwacji, dyskusyjne pozostaje związek pomiędzy podjęciem decyzji a uwidocznieniem grymasu. Jeżeli – jak głosi przykład – był to związek na zasadzie przyczyny i skutku, to dla czytelności wyводу raz jeszcze pozwolę sobie powtórzyć: interwencja Blacka godziłaby w już rozpoczęty proces decyzyjny, nawet gdyby Jones₄ nie zdążył odczuć konfliktu wynikającego z perfekcyjnego wyczucia Blacka oraz jego nagłej interwencji.

Wystąpienie czynników niezamierzonych pozostaje również nie bez znaczenia dla praktycznego wymiaru przykładu. Jak już wspomniałem,

⁵⁰ AM, s. 169 i por. AP, s. 162.

warunki, jakie określa eksperyment z kontrfaktycznym interwentem, pozwalają wykluczyć dodatkowe, nieprzewidziane zależności (zależności na zasadzie indeterministycznego *chance*). Sytuacja Jonesa₄ pozostaje zatem silnie i wielostronnie zdeterminowana. Skoro grymas na jego twarzy zostanie prawidłowo odczytany przez Blacka, to rzeczywiście nie będzie mógł on postąpić inaczej, niż życzyłby sobie jego tyran⁵¹; nie będzie jednak prawdą, że gdyby Black nie interweniował, Jones₄ zachowałby owej chwili pełną możliwość decydowania i działania alternatywnego. Jeżeli grymas na twarzy ofiary stanowił znak podjętej następnie decyzji, to już samo wystąpienie owego znaku (którego powodów Frankfurt nie wyjawia, nie możemy więc jednoznacznie przesądzić, w jakim stopniu wpływa on na decyzję przyszłej ofiary⁵²) pociągnie za sobą takie a nie inne zachowanie Jonesa₄. Zależność, o której mowa, dotyczy jednak wyłącznie eksperymentu myślowego, pozwalającego na teoretyczne wykluczenie dodatkowych determinantów. W warunkach wykraczających poza myślowy eksperyment wykonywanie takiego eksperymentu byłoby niezwykle utrudnione (a w mojej opinii praktycznie niemożliwe). Niepowodzenie takiego przedsięwzięcia wynikałoby z faktu, że nie możemy mieć całkowitej pewności co do ostatecznego kształtu działań. Alternatywne możliwości, jako wewnętrzne projekcje podmiotu, nie mogą wreszcie być poddane badaniom empirycznym i ich jednoznacznej ocenie, ponieważ (przynajmniej na chwilę obecną) mogą dotyczyć jedynie czynności już wykonanej bądź uwarunkowań neuronalnych poprzedzających działanie wolitywne. Rezultat owych pomiarów może być – również na chwilę bieżącą – orzekany *post factum*.

Ostatecznie, nader kłopotliwy pozostaje czynnik nieprzewidziany (*chance*), który musielibyśmy uwzględnić, chcąc sfalsyfikować indeterministyczną zasadę alternatywnych możliwości. Istnieje, rzecz jasna, odrębna droga, idąc którą można zaprzeczyć, że istnienie alternatywnych możliwości to stanowisko zasadne. Wystarczy bowiem przyjąć stanowisko deterministyczne. Pogląd taki wpłynie jednak destrukcyjnie zarówno

⁵¹ W anglojęzycznych interpretacjach przykładu kontrfaktycznego interwenta można również spotkać się z porównywaniem Blacka do kontrfaktycznego demona (*counterfactual demon*). Ze względu jednak na narzucanie przez Blacka swojej woli na Jonesa₄ metafora tyraństwa wydaje mi się jednak celniejsza. Zob. J. L. Kvanvig, *Destiny and Deliberation. Essays in Philosophical Theology*, Oxford University Press, New York 2011 s. 9 i *Harry G. Frankfurt*, <http://www.informationphilosopher.com/solutions/philosophers/frankfurt> [dostęp [11.10.2015].

⁵² Hipotetycznie kwestię tę może rozstrzygać druga część wyjaśnienia Frankfurta, o której mowa będzie w dalszych partiach artykułu.

na moralną odpowiedzialność podmiotu za czyn, jak i (przede wszystkim) na samą wolność.

Wobec koniecznego związku między grymasem a decyzją oraz działaniem Jonesa₄ warto przytoczyć dalszy ciąg wyjaśnienia Frankfurta: „Dokładnie rzecz biorąc, *zakłada* [wyróż. K.R.] to pewien rodzaj zależności przyczynowej pomiędzy stanem Jonesa₄ w momencie pojawienia się grymasu a jego późniejszymi stadiami. Jednakże każdy godny uwagi pogląd na naturę decyzji i działania powinien uwzględniać to, że zarówno na podejmowanie decyzji, jak i na wykonywanie jakiegoś działania składają się pewne wcześniejsze i późniejsze fazy, powiązane relacjami przyczynowymi, a przy tym takie, iż wcześniejsze z nich nie stanowią części samej decyzji lub działania. Otóż przytoczony przykład *nie wymaga* [wyróż. K.R.], by te wcześniejsze fazy były zależne deterministycznie od jeszcze wcześniejszych zdarzeń”⁵³. Takie wyjaśnienie odsuwa jednak znakomitą zdolność oceny stanów Jonesa₄, jaką w założeniu posiada Black. Ograniczenie deterministycznych uwarunkowań w przykładzie podważa zasadność pewnej interwencji Blacka na rzecz jedynie prawdopodobnego przewidywania, które w perspektywie czasu okaże się słuszne. Jeżeli zależność przyczynowa na tym etapie nie występuje – interwent Black nie może mieć pewności co do tego, jak postąpi Jones₄⁵⁴. Nieścisłość tę podkreślam ze względu na to, że Frankfurt jednoznacznie podkreśla (w tym samym akapicie) *występowanie* owej zależności. Z tego powodu zarzut drugiej niezgodności w przykładzie kontrfaktycznego interwenta pozostawiłem na koniec wywodu.

Jak starałem się wykazać, ostatni przypadek Frankfurta dotyczył moralnej odpowiedzialności za czyn. U podstaw przykładu tkwiła jednak wolność rozumiana w sposób kompatybilistyczny, podczas gdy zasada alternatywnych możliwości wspiera pogląd ściśle indeterministyczny. W pierwszej części artykułu wykazywałem fundamentalne rozbieżności pomiędzy tymi dwiema postawami wobec wolności. Przyjęcie określonego stanowiska wobec wolności nie pozostaje bez znaczenia dla interpretacji zagrożenia, jakie dla wolności będzie stanowić kontrfaktyczny interwent. Jeżeli przyjmiemy podobną do Frankfurta, kompatybilistyczną interpretację wolności, to działanie interwenta godzić będzie w proces decyzyjny, w którym między grymasem a wykonaniem działania po-

⁵³ AM, s. 169 i por. AP, s. 162.

⁵⁴ Kane zdaje się podzielać powyższy wniosek: „Note the similarity to Kane’s criticism of the Frankfurt controller. The controller cannot know what the agent’s decision will be, because no information about the decision exists until it is actually made”. *Robert Hilary Kane*, dz. cyt.

średniczyła świadoma decyzja, jej kształt uwarunkowany był już jednak na etapie grymasu skutecznie odczytanego przez konfidencjonalnego tyrana.

Według Frankfurta, wolność Jonesa₄ może istnieć, pozostając jednocześnie włączona w łańcuch koniecznych uwarunkowań – stanowi to specyfikę stanowiska kompatybilistycznego. Taka wolność nie ma jednak prawa się powieść, ze względu na umiejętności oraz determinację Blacka. Jeżeli natomiast nie podporządkujemy się kompatybilistycznej postawie Frankfurta, odkryjemy, że Jones₄ nie był nigdy wolny na tyle, by być zdolnym do dokonania alternatywnej decyzji oraz alternatywnego działania. Indeterministyczna wolność nie będzie dostępna dla naszego bohatera. Może on posiadać jedynie pewien pozór wolności, wystarczający jednak kompatybilistom do uznania jego moralnej odpowiedzialności za czyn.

Ponieważ przykład kontrfaktycznego interwenta miał stanowić odpowiedź kompatybilistów na indeterministyczną zasadę alternatywnych możliwości, trudno oczekiwać, by Frankfurt reprezentował pogląd różny od tego, który samodzielnie głosi. Nie będzie jednak zasadne umieszczanie kompatybilistycznie pojmowanej wolności w łańcuchu koniecznych uwarunkowań obok przyjętej (choćby na potrzeby dalszej falsyfikacji) zasady bazującej na wolności postrzeganej inkompatybilistycznie – rezultat takiego zestawienia nie mógł wyjść pomyślnie, co jest zbieżne z zamierzeniami Frankfurta.

Indeterministycznie zorientowany inkompatybilizm nie musi przeczyć występowaniu w świecie związku przyczynowo-skutkowego – wówczas mowa będzie o wspomnianym już adekwatnym determinizmie, różnym od swojej ścisłej, koniecznej i bezwzględnej odmiany. Indeterminizm wyklucza jednak istnienie powszechnej konieczności, która miałaby pozbawiać (wedle skrajnych zwolenników tegoż stanowiska) możliwości wolnego działania. Uznanie powszechności determinizmu nie wyklucza, zdaniem kompatybilistów, możliwości argumentowania za istnieniem wolności. Choć oba stanowiska uznają wolną wolę, różnią się znacząco w doborze argumentów⁵⁵. Rzecz jasna, pozostaje dyskusyj-

⁵⁵ W opinii umiarkowanych inkompatybilistów (*soft incompatibilists*), można pozostawać indeterministą w stosunku do wolności uznając jednocześnie pewne ograniczone odmiany determinizmu, np. tzw. determinizm świata codziennego (*adequate determinism*), by argumentowanie za moralną odpowiedzialnością za czyn pozostało zasadne. Warto również nadmienić, że często współcześnie stosowana prosta, ontologiczna klasyfikacja stanowisk dotyczących kwestii wolnej woli dopuszcza istnienie stanowisk filozoficznych łączących w sobie więcej niż jeden pogląd na temat wolności. Podział oparty na podwójnej dychotomii nie jest więc podziałem rozłącznym, a dzieje się

ne, w jakim stopniu indeterminizm dopuszczać ma deterministyczne uwarunkowania (gdyby ich w zupełności nie dopuszczał, podważałby tym samym jakiegokolwiek wynikanie logiczne). Dla ludzkiej wolności teza indeterminizmu zakłada jednak możliwość wystąpienia wyłomu w łańcuchu przyczynowym, zdolnego podtrzymać zasadność mówienia o wolnej woli, mimo pozornej (w mojej opinii) porażki w starciu z eksperymentem myślowym Frankfurta. Jak już wspomniałem, warunki dla eksperymentu myślowego znacznie odbiegają od warunków, w jakich jednostki dokonują codziennych wyborów⁵⁶. W sytuacji praktycznego decydowania nie sposób teoretycznie wykluczyć (zachowując tym samym pewność w ocenie) nieuświadomionych oraz nieprzewidzianych czynników, które mogą wpłynąć na kształt procesu decyzyjnego. Codziennymi decyzjami często nie kierują jednoznaczne determinanty, jakie mogą towarzyszyć przerysowanym eksperymentom myślowym. Z tego względu falsyfikacja zasady alternatywnych możliwości Frankfurta nie musi być zagrożeniem dla wolności – poza uniwersum dysput teoretycznych.

Bibliografia

- Doyle B., *Free Will. The Scandal in Philosophy*, I-Phi Press, Cambridge 2011.
- Fischer J. M. i in., *Four Views on Free Will*, Blackwell Publishing, Malden 2007.

tak ze względu na bogactwo interdyscyplinarnej problematyki dotyczącej wolnej woli. Ostatecznie, nawet przytoczony już w pracy i znacznie bardziej szczegółowy podział proponowany przez Doyle'a pokazuje, że klasyfikacja stanowisk wobec wolnej woli może dokonać się jedynie przy ocenie siły poszczególnych argumentów, nie zaś klarowności samych postulatów. „Soft incompatibilists think both free will and moral responsibility are incompatible with strict determinism, but both are compatible with an adequate determinism”, *Incompatibilism*, <http://www.informationphilosopher.com/freedom/incompatibilism.html> [dostęp: 11.10.2015]; zob. J. M. Fischer i in., *Four Views on Free Will*, dz. cyt.; B. Doyle, *Free Will. The Scandal in Philosophy*, dz. cyt., s. 63; L. Kopciuch, *Wolność a wartości. Max Scheler – Nicolai Hartmann – Dietrich von Hildebrand – Hans Reiner*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010, s. 239–240.

⁵⁶ Interpretacja kontrfaktyczności interwenta jako postaci odnoszącej się z założenia do zdarzeń nierzeczywistych zdaje się wspierać ten pogląd.

- Fischer J. M., Ravizza M., *Odpowiedzialność i nieuchronność*, tłum. J. Nowotniak, [w:] *Filozofia moralności. Postanowienie i odpowiedzialność moralna*, red. J. Hołówka, Wydawnictwo SPACJA, Warszawa 1997, s. 183–210.
- Flournoy Th., *Filozofia Williama Jamesa*, tłum. De Beaurain, Nakładem Trzaski, Everta i Michalskiego, Warszawa 1923.
- Frankfurt H. G., *Alternatywne możliwości i odpowiedzialność moralna*, tłum. J. Nowotniak, [w:] *Filozofia moralności. Postanowienie i odpowiedzialność moralna*, red. J. Hołówka, Wydawnictwo SPACJA, Warszawa 1997, s. 163–174.
- Frankfurt H. G., *Wolność woli i pojęcie osoby*, tłum. J. Nowotniak, [w:] *Filozofia moralności. Postanowienie i odpowiedzialność moralna*, red. J. Hołówka, Wydawnictwo SPACJA, Warszawa 1997, s. 21–39.
- Hartmann N., *Ethics*, t. III, tłum. S. Coit, G. Allen & Unwin, London 1951.
- Judycki S., *Wolność i determinacja*, [w:] *Wolność we współczesnej kulturze. Materiały V Światowego Kongresu Filozofii Chrześcijańskiej*, KUL Lublin 20–25 sierpnia 1996, red. Z. J. Zdybicka, Redakcja Wydawnictw KUL, Lublin 1997, s. 355–367.
- Kane R., *A Contemporary Introduction to Free Will*, Oxford University Press, New York–Oxford 2005.
- Kane R., *The Significance of Free Will*, Oxford University Press, New York–Oxford 1998.
- Kopciuch L., *Wolność a wartości. Max Scheler – Nicolai Hartmann – Dietrich von Hildebrand – Hans Reiner*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2010.
- Kvanvig J. L., *Destiny and Deliberation. Essays in Philosophical Theology*, Oxford University Press, New York 2011.
- Lucas J. R., *Determinism*, [w:] *Introducing Philosophy Through Film: Key Texts, Discussion, and Film Selections*, red. R. Fumerton, D. Jeske, Wiley-Blackwell, Chichester–Malden 2010.
- Noras A. J., *Nicolaia Hartmanna koncepcja wolności woli*, Wydawnictwo UŚ, Katowice 1998.
- Nowakowski A., *Problem psychofizyczny w systemach Arystotelesa, Spinozy, Davidsona*, Wydawnictwo UMCS, Lublin 2009.
- Searle J. R., *Freedom and Neurobiology – Reflections on Free Will, Language, and Political Power*, Columbia University Press, New York 2007.
- Spinoza B. de, *Etyka w porządku geometrycznym dowiedziona*, tłum. I. Myślicki, PWN, Warszawa 2008.
- Van Inwagen P., *How to Think about the Problem of Free Will*, „Journal of Ethics” 2008, t. 12, nr 3-4.

- Van Inwagen P., *An Essay on Free Will*, Clarendon Press, Oxford 1983.
- Van Inwagen P., *An Argument for Incompatibilism*, [w:] *Free Will*, red. G. Watson, Oxford University Press, Oxford 1982, s. 38–58.
- Williams B., *Ile wolności powinna mieć wola? i inne eseje z filozofii moralnej*, tłum. T. Baszniak i in., Aletheia, Warszawa 1999.
- Adequate (or Statistical) Determinism*, http://www.informationphilosopher.com/freedom/adequate_determinism.html [dostęp: 8.10.2015].
- Armstrong S., *Determination and the Assessment of Moral Responsibility*, materiały pokonferencyjne 6th Annual WCU Philosophy Graduate Student Conference, West Chester University 5.03.2011, https://www.wcupa.edu/_ACADEMICS/sch_cas.phi/media/Armstrong.pdf [dostęp: 3.02.2015].
- Bitsakis E., *Forms of Physical Determination*, „Science & Society” 2002, vol. 66, nr 2, Guilford Press, <http://www.jstor.org/stable/40403991> [dostęp: 13.02.2016], s. 228–255.
- Causal Determinism*, <http://www.informationphilosopher.com/solutions/determinisms/causal> [dostęp: 8.10.2015].
- Chance NOT the Direct Cause of Human Action*, http://www.informationphilosopher.com/freedom/chance_direct_cause.html [dostęp: 9.10.2015].
- Coates J., *Garden of Forking Paths*, http://gfp.typepad.com/the_garden_of_forking_pat [dostęp: 11.10.2015].
- Consequence Argument*, http://www.informationphilosopher.com/afterwords/glossary/#Consequence_Argument [dostęp: 10.10.2015].
- Doyle B., *Jamesian Free Will, The Two-Stage Model Of William James*, „William James Studies” 2010, vol. 5. <https://www.ucl.ac.uk/~uctytho/DoyleOnDoyle2.pdf> [dostęp: 10.10.2015].
- Fischer J. M., Ravizza M., *Responsibility and Inevitability*, „Ethics” 1991, t. 101, nr 2, <http://www.jstor.org/discover/10.2307/2381863?sid=21105812932283&uid=2&uid=4> [dostęp: 8.02.2015].
- Frankfurt Cases – The Principle of Alternate Possibilities*, http://www.informationphilosopher.com/freedom/frankfurt_cases.html [dostęp: 11.10.2015].
- Frankfurt H. G., *Freedom of the Will and the Concept of a Person*, „The Journal of Philosophy” 1971, t. 68, nr 1, <http://www.jstor.org/stable/2024717> [dostęp: 3.02.2015].

- Frankfurt H. G., *Alternate Possibilities and Moral Responsibility*, „The Journal of Philosophy” 1969, t. 66, nr 23, s. 829–839, reprint: *Free Will*, red. D. Pereboom, Hackett Publishing Company, Indianapolis – Cambridge 2009, <http://people.nnu.edu/ktimpe/research/China/Frankfurt1.pdf> [dostęp: 3.02.2015].
- Harry G. Frankfurt, <http://www.informationphilosopher.com/solutions/philosophers/frankfurt> [dostęp: 11.10.2015].
- Incompatibilism*, <http://www.informationphilosopher.com/freedom/incompatibilism.html> [dostęp: 11.10.2015].
- James W., *Principles of Psychology*, vol. 2, b.d.w., www.bahaistudies.net/asma/principlesofpsychology.pdf [dostęp: 12. 12.2012].
- James W., *The Dilemma of Determinism*, [w:] tenże, *The Will to Believe and Other Essays in Popular Philosophy*, Longmans, Green, and Co., London 1912, <http://www.gutenberg.org/files/26659/26659-h/26659-h.htm> [dostęp: 3.12.2012].
- Nahmias E., *Counting Heads*, http://gfp.typepad.com/the_garden_of_forking_pat/2006/10/counting_heads.html [dostęp: 11.10.2015].
- Robert Hilary Kane, <http://www.informationphilosopher.com/solutions/philosophers/kane> [dostęp: 8.10.2015].
- Russell B., *The Physiology of Sensation and Volition*, London and New York 1948, <https://tinyurl.com/z9o9e74> [dostęp: 9.10.2015].
- Saka P., *Statistical Determinism: The Odds get Odder and Necessity gets Even*, <https://ssl.uh.edu/~psaka/sylla/stet.htm> [dostęp: 13.02.2016].
- The Standard Argument Against Free Will*, http://www.informationphilosopher.com/freedom/standard_argument.html [dostęp: 9.10.2015].
- The Two-Stage Models for Free Will*, http://www.informationphilosopher.com/freedom/two-stage_models/html, [dostęp: 9.10.2015].
- Wiggins D., *Towards a reasonable libertarianism*, [w:] tenże, *Needs, Values, Truth: Essays in the Philosophy of Value*, Clarendon Press, Oxford 2002, <https://tinyurl.com/johgr2c> [dostęp: 13.02.2016].

Summary

Counterfactual Intervention as a Theoretical and Practical Risk to Freedom. A Critical Analysis of the *Frankfurt Cases*

Contemporary, ontological and comprehensive analysis of the category of free will necessitates an interdisciplinary approach. One of the fields that have to be taken into account includes contemporary ethics combined with the issue of moral responsibility for an action. The Principle of Alternate Possibilities (PAP), warped by Harry Gordon Frankfurt, a leading representative of compatibilism, appears to be an appropriate exam-

ple demonstrating this relationship. The aim of this article is to present the historical context of the problem and an analysis of Frankfurt Cases, including the famous example of Black's counterfactual intervention. The juxtaposition of different contemporary definitions of free will and of the controversial points therein will be relevant in assessing the accuracy of Frankfurt's solution. Critical conclusions reached in this paper may also contribute to the ongoing debate on the issue of free will.

Keywords: counterfactual intervention, free will, compatibilism, principle of alternate possibilities, Frankfurt cases

Zusammenfassung

Kontrafaktische Intervention als theoretische und praktische Gefahr für Frieden. Kritische Analyse von *Frankfurter Cases*

Gegenwärtige, ontologische und komplexe Analyse der Kategorie des freien Willens zieht das Bedürfnis der Überlegungen auf interdisziplinärem Boden nach sich. Einer der Bereiche, den die Analyse berücksichtigen soll, ist die gegenwärtige Ethik und mit ihr die Problematik der moralischen Verantwortung für die Tat. Das Prinzip der alternativen Möglichkeiten (*PAM*), dessen Falsifikation der Hauptvertreter des Kompatibilismus – Harry Gordon Frankfurt – unternahm, scheint ein entsprechendes Beispiel zu sein, um die oben genannte Abhängigkeit zu beweisen. Der Artikel setzt sich zum Ziel, den historischen Kontext des Problems und die Analyse der Fälle von Frankfurt (*Frankfurt Cases*) darzustellen, darunter das berühmte Beispiel der kontrafaktischen Intervention von Black. Die Gegenüberstellung verschiedener gegenwärtiger Auffassungen des freien Willens und der unter ihnen auftretenden Streitpunkte wird für die Einschätzung der Richtigkeit der Lösung von Frankfurt von Bedeutung sein. Die in der Arbeit enthaltenen kritischen Schlussfolgerungen können einen Beitrag zur gegenwärtig andauernden Debatte über den freien Willen leisten.

Schlüsselworte: kontrafaktische Intervention, freier Wille, Kompatibilismus, das Prinzip der alternativen Möglichkeiten, Frankfurt Cases

Information about Author:

KRZYSZTOF ROJEK, Philosophy major, doctoral student in the Institute of Philosophy, Maria Curie-Skłodowska University in Lublin, Poland; address for correspondence: Instytut Filozofii UMCS, Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 4, PL 20-031 Lublin. E-mail: krzysztof.rojek23@gmail.com

